

A könyvtárügy Európában

LIBER

A több mint 30 ország tudományos könyvtárának egyesülésével, 1971-ben megalapított *LIBER* (*Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche*) központja jelenleg a koppenhágai Királyi Könyvtárban található. Az intézmény egyik célja egy nemzeti és egyetemi könyvtárakból álló hálózat létrehozása egyrészt az európai kulturális örökség megőrzésének javítása érdekében, másrészt a jobb, szélesebb körű hozzáférés eléréseért. Mindezeket többek között az érdekvégyesítés, rendezvények és publikációk eszközeivel kívánják elérni. A LIBER érdeklődési körébe is beletartozik a digitális megőrzés, igaz ugyan, hogy kevésbé a digitális dokumentumok megőrzésére, mint inkább a hagyományos anyagok digitális archiválására koncentrálnak. 2002-ben a LIBER kezdeményezte a már említett SPARC Europe megalapítását.

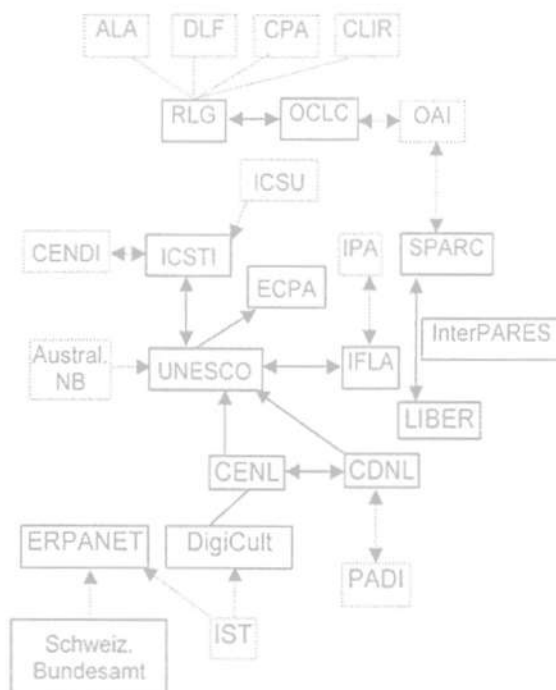
CENL

A *CENL* (*Conference of European National Librarians*) az Európa Tanács tagországai 41 nemzeti könyvtárának az igazgatóiból álló független testület, amelyet holland törvények szerint hoztak létre, titkársága jelenleg is az amsterdami Királyi Könyvtár épületében található. A szervezet évente ülésezik, ahol minden tagnak be kell számolnia országának helyzetéről (2002-ben éppen Budapesten üléseztek). A CENL projektjeit többnyire az Európai Bizottság is támogatja. Jelenleg négy fő témakörrel foglalkoznak, amelyek közt a digitális publikációk hosszú távú megőrzése (archiválása) is megtalálható.

Összefoglaló

A fenti intézményi áttekintésből kitűnik, hogy mind nemzeti, mind nemzetközi szinten rengeteg projekt és tevékenység kapcsolódik a digitális megőrzés

témaköréhez. Ezek az intézmények többnyire nem magukban, hanem egy hálózat részeként, kooperatív módon operálnak. Az 1. ábrán az interneten található információk alapján felállított kapcsolatrendszer lehet nyomon követni. A feltételezett kapcsolatokról eltekintve gyakran előfordul, hogy ugyanazzal a problémával több intézmény is foglalkozik párhuzamosan, anélkül, hogy bármiféle kooperáció lenne közöttük, koordináció tekintetében tehát lenne még mit javítani.

1. ábra A digitális megőrzés területén működő nemzetközi intézmények kapcsolatrendszere

OBERHAUSER, Otto: Digitale Langzeitarchivierung als Thema internationaler Institutionen und Organisationen: Ein bibliotheksorientierter Überblick. = Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie, 50. köt. 6. sz. 2003. p. 303–313./

(Wünschné Vajna Éva)

A Digitális Könyvtári Szövetség (USA)

1995. május 1-jén az USA tizennégy legnagyobb kutatói könyvtára és két másik szervezet vezetői aláírtak egy nem szokványos, de ambiciózus egyezményt. Nem szokványos, mert a hagyomá-

nyosan függetlenül működő amerikai könyvtárak egy új együttműködésről döntöttek. Nagyra törő a közös szándék miatt, amelyben – mint aláírók – a Digitális Könyvtári Szövetség (*Digital Library*

Federation = DLF) létrehozásában állapodtak meg. A szövetség célja, hogy összegyűjtse – a nemzetben belüli, és azon kívüli – digitális anyagokat, amelyek hozzáférhetők lesznek bármely a hallgató, oktató és polgár számára, és amelyek dokumentálják Amerika örökségét és kultúráját.

Az ösztönzés a Kongresszusi Könyvtártól érkezett, amely nemzetközileg is jól ismert a tudományos szakemberek körében széles körű gyűjteményéről. Ez az intézmény áll legközelebb egy átfogó nemzeti könyvtárhoz. Bár az amerikai kormány törvényhozó testülete számára hozták létre, a Kongresszusi Könyvtár a nagyközönséget is kiszolgálja. Az 1990-es évek közepén egy „Amerikai Emlékezet” című digitális gyűjteményen kezdett dolgozni, amely mára több mint 70 millió digitális cikk internetes elérését teszi lehetővé. Ezenkívül különböző intézményekben több digitális gyűjtemény is született, amelyek keresték a széles körű együttműködési lehetőséget vele. A DLF létrehozásáról szóló megállapodást a Kongresszusi Könyvtáron kívül a Nemzeti Archivum és Okmány Hivatal, a New York-i Közkönyvtár, tizenkét nagy egyetemi könyvtár, és a Megőrzési és Hozzáférési Bizottság nevű nonprofit magánszervezet írták alá.

Az 1995. évi megállapodás az alábbi hét pontot tűzte ki célul:

- gyűjtemények digitalizálása egy nyilvános, az interneten elérhető digitális könyvtár részére;
- egy közös kezelési struktúra megalapozása;
- egy koordinált finanszírozási stratégia kidolgozása;
- a válogatási irányelvek meghatározása;
- a közös szabványok és a „legjobb gyakorlat” elfogadása;
- a nyilvánosság számára korlátozott hozzáférésű témák;
- a digitális könyvtár használatának értékelése.

A DLF hivatalosan 1996-ban alakult. Addigra a Megőrzési és Hozzáférési Bizottság összeolvadt a Könyvtári és Információs Forrás Tanáccsal (Council on Library and Information Resources = CLIR). Ez egy független amerikai szervezet, amely konferenciákkal, projektekkel és kiadványokkal segíti a könyvtárosokat tudományos információhoz jutni az USA-ban és világszerte. 1997 óta a CLIR adott otthont a DLF-nek.

A fejlődést tekintve a DLF más lett, mint az alapítók eredetileg elképzelték: egy nemzeti digitális könyvtár létrehozása helyett sokkal tágabb lett a programja, mely szerint tartalomtól függetlenül az

intézmények alakítsák ki a digitális könyvtárakat a DLF-en belül. 2000-ben a DLF stratégiai terve „kutatókönyvtárak konzorciumának” nevezte a szövetséget, „amely átalakítja önmagát és feladatát, kihasználva a hálózati és digitális technológiákat”. 2002-ben tevékenységének átfogó értékelése után a DLF arra az elhatározásra jutott, hogy még öt évig, legalább 2007-ig folytatja tevékenységét.

A DLF hasznosságának egyik mutatója a taglétszám megkétszereződése. Köztük található a Kongresszusi Könyvtár, a Nemzeti Archivum és Okmány Hivatal, a New York-i Közkönyvtár, a Kaliforniai Digitális Könyvtár, a CLIR, és 25 egyetemi könyvtára. Ezenkívül négy szervezet, a Szövetség a Hálózati Információért (CNI), az Online Számítógépes Könyvtári Központ (OCLC), a Kutatókönyvtárak Csoportja (RLG) és a Los Alamos-i Nemzeti Kutatókönyvtár Laboratórium szavazati jog nélkül társult a szövetséghez. Ma a DLF tagjainak és másoknak segítséget nyújt:

- a szabványok és a „legjobb gyakorlat” meghatározásában a digitális gyűjtemények és hálózatok hozzáférésénél;
- az élenjáró kutatás és fejlesztés koordinálásában;
- olyan projektek és szolgáltatások indításában, amelyekre szükségük van a könyvtáraknak, de egyedül nem tudják kifejleszteni.

A DLF működése

A DLF-et kis személyzet működteti, élükön egy szakmai igazgatóval, aki egy felügyelőbizottságnak számol be, amelyben minden intézmény képviselteti magát. A pénzügyi támogatás a tagoktól és adományokból származik. A tagok a felügyelőbizottság által meghatározott összeget fizetik a működési költségekre, és ezenkívül kötelezettséget vállalnak meghatározott összegek befizetésére egy ötéves időszak alatt. Ez a tőke a következő szolgáltatások nyújtását teszi lehetővé:

- kutatási, szabványfejlesztési és projektkezdemenyezések támogatása és vezetése;
- *weboldal* működtetése (www.diglib.org);
- három online adatbázis hozzáféréseinek biztosítása;
- *webalapú DFL hírlevél* szerkesztése;
- *kiadványok* a kutatások és konferenciák eredményeiről.

A DLF kiadványai és honlapja mindenki számára hozzáférhetők.

Szabványok és irányelvek kidolgozása

Metaadat-kódolási és átviteli szabvány

A digitális könyvtárak fenntartásához szükség van a metaadatok karbantartására. A digitális tárgyak kezeléséhez szükséges metaadatok gyakran sokkal átfogóbbak, mint a nyomtatott könyvekhez használtak. Strukturális metaadatok nélkül az oldalakat tartalmazó képeknek vagy szövegfájloknak kevés használati értékük van, a digitális feldolgozásról készült technikai metaadatok nélkül pedig a tudományos szakemberek nem lehetnek biztosak a digitális változat pontosságában. A belső vezetésnek is szüksége van a megfelelő technikai metaadatokra, hogy időszakonként frissíteni és mozgítani tudják a tartalmakat.

A leíró, nyilvántartó és strukturális metaadatok korlátai miatt a DLF támogatni kezdte a *METS* (*Meta-data Encoding and Transmission Standard* = metaadat-kódolási és átviteli szabvány) fejlesztését. Ennek a projektnek a célja egy XML dokumentumformátum kidolgozása, amelyre a megnövekedett digitális anyagok kezelése miatt volt szükség. A DLF munkacsoportok kifejlesztették és finomították a *METS* XML sémáját és dokumentációját.

Viszonyítási alap a digitális eredet megfeleltetéséhez

Ahogy a digitális könyvtárak elkezdtek online gyűjteményeket építeni, rájöttek, hogy saját gyűjteményüket növelni egymás elérése. Így a felhasználók elérhetik mindazokat a könyveket és időszaki kiadványokat, amelyeket különböző helyeken digitalizálnak és kezelnek. Az együttműködés azonban következetes formattálalást kíván a pontosság megőrzéséhez néhány minimális digitalizálási szabvány vagy viszonyítási alap figyelembevételével. Az e célra kidolgozott technikai ajánlasi sorozat meghatározza a nyomtatott könyvek és kiadványok pontos digitalizálásához szükséges minimális viszonyítási alapot. A DLF csoport további kiegészítő és kutatási folyamatot is szükségesnek látott, és a folyamatok viszonyításának szélesebb körű áttekintését is megalapozta.

A LIBLICENSE modell az elektronikus hozzáféréshez

A *LIBLICENSE* projekt abból a felismerésből indult ki, hogy új üzleti megoldásokra van szükség, ha a könyvtárak jogot szereznek a tudományos szakemberek, tanárok és hallgatók számára a gyorsan növekvő, nyilvánosságra nem hozott digitális infor-

mációs forrásokból való online szolgáltatásra. A nyomtatott kiadványokat a könyvtárak egyszerűen csak megveszik, és szabadon olvasóik rendelkezésére bocsátják. Az 1990-es évek végére a könyvtáraknak tárgyalniuk kellett a kiadókka a szerzői jog alá eső elektronikus információk eléréséről.

A könyvtárosok, lapterjesztők, kiadók és mások megsegítésére, a DLF pénzügyi támogatásával a Yale Egyetem munkatársai kidolgozták az elektronikus információ licenszszerződésének mintáját. Ezenkívül a munkacsoport kifejlesztette a *LIBLICENSE* szoftvert, amelyet az egyetemi könyvtárak, tudományos kiadók ingyen letölthettek, és a licenceket saját elektronikus forrásaikhoz igazíthatták. A projekt tartalmazta a *liblicense-l* levelezőlistát is, mintegy 2500 nemzetközi résztvevővel. A mintalicensz, a szoftver, és digitális források eléréséhez kötendő szerződéshez szükséges információ megtalálható a *LIBLICENSE* honlapján.

Egyéb szabványok és irányelvek

A DLF egyéb területeken is segített szabványok és irányelvek kidolgozásában. A Getty Grant Programhoz csatlakozva támogatta a Vizuális Erőforrások Szövetség folyamatban lévő munkáját, egy kézikönyv összeállítását kulturális tárgyak és vizuális helyettesítők leírásáról, dokumentációjáról és katalogizálásáról. A DLF és a Nemzeti Információs Szabvány Szervezet (NISO) együttműködnek a könyvtárak növekvő információforrásainak kezelésében, az adatmeghatározáshoz szükséges szabványok és a folyóiratok előfizetési információinak kicserélésére alkalmas egyszerű XML séma fejlesztésének támogatásával. A DLF ezenfelül hozzájárult a digitalizált források minőségi irányelveit tartalmazó kiadvány előállításához.

A DLF speciális kezdeményezései

A Nyílt Archívum Kezdeményezés

A kereskedelmi internetes keresőprogramokra és a találatokra vonatkozó korlátozások gyakran nehézkessé teszik a kutatók számára a megfelelő anyagok megtalálását. A Nyílt Archívum Kezdeményezés (*Open Archives Initiative* = OAI) ennek a nehézségnek a leküzdésére törekszik.

Az OAI egy új mexikói találkozó alkalmával született, amelyet a DLF és négy egyéb, könyvtárakat és más szervezeteket szolgáló intézmény szponzorált. A találkozó eredménye a Santa Fé-i egyez-

mény lett, technikai keretprogram a metaadatok gyűjtéséről. A DLF folytatta a fejlesztést, amelynek célja, hogy a kutatók tekintet nélkül a helyre és formátumra meg tudják találni a szükséges anyagokat egy speciális internetes portálszolgáltatáson keresztül. Az OAI technikai csoportja részben a DLF pénzügyi támogatásával átdolgozta a Santa Fé-i egyezményt a mai OAI metaadatgyűjtő protokollá. A DLF a protokoll tesztelését is támogatta. A DLF és az OAI olyan fejlesztésen dolgoznak, amely lehetővé teszi a felhasználók számára, hogy úgy tudjanak több könyvtár állományában keresni, mintha egy gyűjteményt képeznének. A tesztelési időszakban a DLF-tagok 60 online digitális gyűjteményen keresztül több millió egyedi információs objektum metaadatát bocsátották rendelkezésre.

Digitális Hivatkozás Csatolás

A digitális technológia lehetővé teszi az elektronikus folyóiratok számára azt a szolgáltatást, ami a nyomtatott folyóiratok esetében lehetetlen, hogy az olvasók ne csak az idézett forrásokat lássák, hanem közvetlenül el is ériék őket. A Digitális Tárgyazonosító (*Digital Object Identifier = DOI*) és olyan rendszerek fejlesztése, mint a CrossRef, lehetővé teszi a kutatók számára, hogy szabadon navigáljanak a hivatkozásoktól az idézett művekig, ha azok rendelkezésre állnak elektronikus formában.

A DOI eleinte csak azoknak az idézett munkáknak a másolatait találta meg, amelyeket a kiadók honlapja tárolt. Ez azt jelentette, hogy az idézeteket nem lehetett olyan cikkekhez kötni, amelyek egy helyi rendszerben vagy adatbázisban voltak. Az ilyen másolatokat elérő felhasználók így a kiadói oldalakra kerültek, ahol vagy visszautasították őket, vagy fizetniük kellett. Félő volt, hogy a korlátozások erősödni fognak, és a kiadók akár monopolhelyzetbe is kerülhetnek. Válaszként a DLF összefogást hirdetett, hogy kidolgozzanak egy módszert a cikkek több példányának fellelésére. A munka eredménye egy megállapodás lett, amelyben megengedik a csatolásban a „lokalizálást”, és folytatják a prototípusok kifejlesztését.

Az Akadémiai Képszövetség és az ArtSTOR

A DLF segítségével művészettörténeti oktatás céljára épült a művészeti képek elektronikus adatbázisa. Az adatbázis tervezése az Akadémiai Képszövetség (*Academic Image Cooperative = AIC*) megalakulásával kezdődött 1999 januárjában. A Mellon Alapítvány finanszírozásával és a Bölcsészettudományi Társaság támogatásával az AIC

egy mintaadatbázist és képgyűjteményt hozott létre 2002-ben. Az AIC ezenkívül kidolgozott egy technológiai, szervezeti és eljárási keretprogramot az online képszolgáltatáshoz. Ahogy a tervezés befejeződött, a DLF és a Mellon Alapítvány azt kezdte vizsgálni, hogy az AIC képgyűjteményét hogyan lehetne szélesebb körben hasznosítani. A következő lépés 2001-ben az ArtSTOR megalapításának terve volt. Ez nonprofit szervezet, amelynek célja a digitális képek és a hozzájuk kapcsolódó tudományos anyagok elektronikus kidolgozása, tárolása és terjesztése a művészet, építészet és a bölcsészettudományok területein.

Elektronikus folyóirat-archiváló program

A tudományos folyóiratok egyre nagyobb számban jelennek meg elektronikus formában. Mibe kerül ezeket az örökkévalóságig elérhetővé tenni? Összeegyeztethetők lesznek a kiadók tulajdonjogai, a könyvtárak hozzáférési feladatai, és a tudósok megbízhatósága az elektronikus folyóiratok archiválásához? A megoldáson hét nagy könyvtár dolgozik egy olyan program keretében, amelyben a DLF is részt vesz.

Tanulmányok kiadása

A DLF szolgáltatásait alkalmi tanulmányok kiadásával bővítette. Egy sor kiadvány érhető el elektronikus formában ingyen, vagy névleges költségért nyomtatott másolat rendelhető a CLIR honlapján keresztül.

* * *

2003-ban a DLF hozzájárult a következő 3-5 évre szóló stratégiai terv kidolgozásához, amelyben a tagok központi tartalomgyűjtést terveznek egy nyílt digitális könyvtárban, amely elérhető lesz a felhasználók számára. A jövőre vonatkozó tervek az 1995 óta kialakult szoros kapcsolatokra épülnek. Egyre jelentősebbek a könyvtárosokkal, kiadókkal, lapterjesztőkkel kialakított szövetségek az olyan nagyléptékű kérdésekben, mint pl. a tudományos folyóiratok jövőbeni formája. A szervezet ereje kicsi méretében, valamint a könyvtári és kiadói élet változásaira való gyors reagálóképességében rejlik. Végül, a DLF azért sikeres, mert könyvtárosok közös erőfeszítéssel, szakértelemmel, elhivatottsággal jobbra tenni nemcsak saját intézményüket, hanem az egész digitális könyvtári világot.

/SEAMAN, David-GEORGE, Jerry: The Digital Library Federation in America: A portrait. = *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie*, 50. köt. 3. sz. 2003. p. 124-130./

(Birkás Bence)